

Mbetshelo dza Ndeme dza Ndayotewa

Ya Riphabuḽiki ya Afrika Tshipembe ya,
1996, Yo itelwaho Vhagudiswa

MARANGAPHANḂA, MBETSHELO DZA U THOMA NA
MULAYOTIBE WA PFANELO

"ḽiḽwalwa ḽa English ndi ḽone ḽiḽwalwa ḽa tshiofisi ḽa Ndayotewa"

Mbetshelo dza Ndeme dza Ndayotewa

**ya Afrika Tshipembe ya,
1996, Yo itelwaho Vhagudiswa**

Mvulatswinga, Mbetshelo dza u thoma na Mulayotibe
wa Pfanelo

MVULATSWINGA NDAYOTEWA NDI MINI?

Ndayotewa ndi milayo ya ndeme ya u vhusa shango. Ndayotewa i sumbedza zwithu zwothe nga ha muvhuso na milayo nga ha uri maandalanga a shumiswa hani, ndi nnyi ane a shumisa ayo maandalanga nahone ndi nnyi ane a shumisa kha u vhusa shango. Zwi vhonala hu thendelano vhukati ha avho vhane vha vhusa na avho vha vhuswaho. Ndayotewa i tlatshedza pfanelo na mishumo ya vhadzulapo, na ndila ine ya ita uri avho vha re kha maanda vha kone u laula.

Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe ndi yone mulayo muhulwanesa wa shango. Ndayotewa i ri fha mutheo wa mulayo uri ri vhe na Riphabuliki, i sumbedza pfanelo na mishumo ya vhadzulapo, na u tlatsha tshivhumbeo tsha Muvhuso. Ndayotewa i vhidzwa upfi ndi yone "thanziela ya mabebo" a mbofholowo na demokirasi ya Afrika Tshipembe.

Ndayotewa yashu ndi ya ndemesa – kana ndi mulayo muhulwanesa – wa shango. A huna muñwe mulayo une wa tea u kuḁana kana u fhambana na Ndayotewa na luthihi; nahone Muvhuso a u tei u pfuka Ndayotewa na luthihi. Kha demokirasi ya Ndayotewa u tou fana na yashu, Ndayotewa ndi yone khulwane kha Phalamennde nahone ndi yone tshikalo tsha khaṭulo ya milayo yoṭhe. Ndayotewa i shuma kha zwiimiswa zwoṭhe zwa shango. Khothe ya Ndayotewa ndi yone khothe khulwanesa ya Afrika Tshipembe kha mafhungo a kwamaho Ndayotewa nahone ndi tshone tshiimiswa tshine tsha vha ambadzifhele kha mafhungo a u ṭalutshedza Ndayotewa.

Ndayotewa ya Afrika Tshipembe, sa tsumbo, i ṭalutshedza uri muvhuso wo vhumbwa hani, wo khethwa hani nahone u shuma hani. Ndayotewa i sumbedza maanda a Muvhuso-khathihi na phungudzelo dza ayo maanda-na u kwhaṭhisa maanda a pfanelo dza vhathu. Ndayotewa i sumbedza vhuḁifhinduleli ha Muvhuso kha vhathu vho u khethaho.

Ndayotewa ndi yone mutheo wa Vhutshilo ha tshitshavha kha ḽa Afrika Tshipembe. Ndayotewa i ṭalutshedza zwinzhi u fhira u amba nga ha kushumele kwa Muvhuso. Ndayotewa yashu i sumbedza madzangalelo na fhulufhelo zwa lushaka.

NDEME YA MVULATSWINGA, NDIMA YA 1 (MBETSHELO DZA U THOMA) NA NDIMA YA 2 (MULAYOTIBE WA PFANELO) KHA NDAYOTEWA

Vhunzhi ha ndayotewa dzi vha hone nga vhanga ḽa nyimele dza tshipentshela. Afrika Tshipembe ḽo shanduka zwihulusa ḽi tshi bva kha nyimele ya tshiṭalula tsha muvhala (sisiteme i re kha murango wa vhuḁilangi ha phalamennde) ḽa ya kha demokirasi ya Ndayotewa yo ḽiimisela u sika tshitshavha yo ḽisendeka kha milayo ya demokirasi, vhulamukanyi kha zwa matshilisano na pfanelo dza vhuthu.

Ndayotewa yashu i sumbedza ḽivhazwakale yashu i sa fani na ya vhañwe na u ṭoda hashu mbofholowo na demokirasi. Zwo ralo nga ha ḽivhazwakale ya Afrika Tshipembe, a zwi mangadzi uri ndi ngani Ndayotewa yashu i tshi ombedzela ṭhodea ya u sika lushaka “lu re khagala nahone lwa demokirasi”, na u kwhaṭhisa ndeme, vhulamukanyi na u eḁana ha vhathu.

Mvulatswinga ndi marangaphanda mapfufhi ane a sumbedza ndivho dza Ndayotewa na milayo ya Ndayotewa. Ndimba ya 1 i tsireledza milayo ya ndemesa ya Ndayotewa nahone, ngauri ndi ya ndemesa zwi a kongesa u i shandukisa.

Khetheknyo ya 1 i nga khwiniswa fhedzi nga Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano la Lushaka, hu na vhanzhi vha tikedzaho vhanzhi vha nga lingana phesenthe ya 75 ya mirado ya hone na Khoro ya Lushaka ya Mavundu, hu na vouthu dza u tikedza dzine dza si vhe fhasi ha mavundu a rathi.

Ndayotewa na muvhuso wa ndayotewa zwi tshimbila na pfanelo dza vhathu. Pfanelo kanzhisa dzi sima tshipiḁa tsha tshipentshela tsha Ndayotewa, tshi vhidzwaho upfi Mulayotibe wa Pfanelo. Ndimba ya 2 ya Ndayotewa ya 1996 khayi hu na Mulayotibe wa Pfanelo wa Afrika Tshipembe. Ndi itshi tshipiḁa tsha Ndayotewa tshine tsho kungesa dzangalelo-nahone tsho vha na tshuḁuwedzo kha Vhathu vha Afrika Tshipembe – kha minwaha yo fhelaho. Idzi mbetshelo dzi amba nga ha pfanelo dza u eḁana, ndeme ya muthu, Vhutshilo na tshidzumbi, na dziḁwe pfanelo nnzhi, na mbofholowo kha zwa vhurereli na u amba. Dzi amba na nga zwa mushumoni, vhana, pfunzo na zwa kuitele kwa milayo ya demokirasi.

Mulayotibe wa pfanelo ndi thikho ya demokirasi kha Afrika Tshipembe. U khwaḁhisa milayo ya demokirasi ya ndeme ya muthu, mbofholowo na u eḁana. Mulayotibe wa pfanelo kha Ndimba ya 2 ya Ndayotewa u na pfanelo dza ndeme dza vhuthu dzine ndivho ya hone ndi u ḁalutshedza pfanelo dza vhuthu, na u sumbedza uri pfanelo dzi kwama vhonny nahone dzi shuma hani, na u langula uri ndi lini nahone nga ḁila ḁe ine idzi pfanelo dza nga vha na phungudzelo.

Ndimba ya 2 i nga khwiniswa fhedzi nga Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano la Lushaka, hu na vouthu dza u zwi tikedza dzine dza swika tshivhili tsha raru tsha mirado ya hone na Khoro ya Lushaka ya Mavundu, hu na vouthu dzine dza swika mavundu a rathi.

ZWI RE NGOMU

MVULATSWINGA	1
NDIMA YA 1 <i>Mbetshelo dza u thoma</i>	2
NDIMA YA 2 <i>Mulayotibe wa Pfanelo</i>	5
ZWIIMISWA ZWINE ZWA NGA KWAMIWA MALUGANA NA PFANELO DZAVHO DZA VHUTHU	27

“Liṅwalwa ḽa English ndi ḽone liṅwalwa ḽa tshiofisi ḽa Ndayotewa”.

MVULATSWINGA

Riṇe, vhathu vha Afrika Tshipembe,

Ri dzhiela nṭha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ṭhonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mbofholowo kha shango ḽashu;

Ri ṭhonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaṭa na u bveledzisa shango ḽashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ḽa vhoṭhe vhane vha dzula khaḽo, vho vhofhekanywaho vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimелеli vho khethiwaho zwavhuḽi, ri khou ṭanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuḽiki uri u-

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho ḽisendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;

Fhaṭe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo ḽisendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo vho tsireledzwa nga mulayo nga nḽila i linganaho;

Khwiṇisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoṭhe na u vhoḽholola vhukoni ha muthu muṇwe na muṇwe; na

Fhaṭa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ḽi kone u vha fhethu ho teaho sa muvhuso wo ḽiimisaho kha muṭa wa tshaka.

May God protect our people.

Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Mudzimu tsireledza vhathu vhashu. Hosi katekisa Afrika.

NDIMA YA 1

MBETSHELO DZA U THOMA

Riphabuliki ya Afrika Tshipembe

1. Riphabuliki ya Afrika Tshipembe ndi shango lithihi, lo diimisaho nga lothe, la demokirasi lo thomiwaho nga ndayo dzi tevhelaho—
  - (a) Tshirunzi tsha vhuthu, u swikelelwa ha ndinganelo na u khwinisa pfanelo dza vhuthu na mbofholowo.
  - (b) hu si na tshikhetho nga murafho na mbeu.
  - (c) Vhuhulwane ha ndayotewa na u vhusa ha mulayo.
  - (d) Pfanelo dza u khetha dza vhaaluwa dzi fanaho, mutevhe wa vhakhethi wa lushaka u fanaho, khetho dza misi yothe na sisiteme ya muvhuso wa demokirasi wa madzangano manzhi, u itela vhuḏifhinduleli, u kona u fhindula na u vha khagala.

Vhuhulwane ha Ndayotewa

2. Ino Ndayotewa ndi mulayo muhulwanesa wa Riphabuliki; mulayo kana vhuḏifari vhu sa tshimbilelani na ndayotewa a ho ngo tendelwa, nahone khombetshedzo/mbofho i vhewaho nga ndayotewa i fanela u tevhedzwa.

Vhudzulapo

3.
  - (1) Vhudzulapo Afrika Tshipembe vhu a fana.
  - (2) Vhadzulapo vhothe vha—
    - (a) na pfanelo, vhuḏalu na mbuelo dza vhudzulapo dzi linganaho; vha dovha hafhu
    - (b) vha lingana kha mishumo na vhuḏifhinduleli ha vhudzulapo.
  - (3) Mulayo wa lushaka u fanela u ita mbetshelo ya u kona u wana, u dzhielwa na u vhuedzedzwa ha vhudzulapo.

Luimbo lwa lushaka

4. Luimbo lwa lushaka lwa Riphabuliki tsheo ya hone i dzhiiwa nga Phresidennde nga kha ndivhadzo.

Fulaga ya lushaka

5. Fulaga ya lushaka ya Riphabuliki mivhala yayo ndi mutswu, musuku, mudala, mutshena, mutswuku na lutombo, sa zwe zwa talutshedzwa na u talatadziwa kha shedulu ya 1.

Nyambo

6. (1) Nyambo dza tshiofisi dza Riphabuliki ndi Sepedi, Sesotho, Setswana, siSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa na isiZulu.
- (2) Hu tshi khou dzhielwa ntha divhazwakale ya u sa shumiseswa ha nyambo dza vhashu vhashu na vhuimo ha nyambo dza fano hayani, muvhuso u fanela u dzhia maga o teaho u itela u alusa vhuimo na u khwinisa u shumiswa ha hedzi nyambo.
- (3) (a) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavundu i nga shumisa luambo luwe na luwe u itela ndivho dza muvhuso, hu tshi dzhielwa ntha u shumiswa, khonadzeo, tshinyalelo/mbadelo, nyimele dza dzingu na ndinganelo ya thodea na zwi funeswaho nga tshitshavha tshothe nga u angaredza kana kha vundu li kwameaho; fhedzi muvhuso wa lushaka na muvhuso wa vundu u fanela u shumisa nyambo mbili dza tshiofisi musi dzo tukufhalesa.
- (b) Mimasipala i fanela u dzhiela ntha u shumiswa ha nyambo na zwine zwa funeswa nga vhadzulapo.
- (4) Muvhuso wa lushaka na mivhuso ya mavundu, i tshi khou shumisa mulayosinwa na manwe maga, i fanela u langula na u lavhelesa u shumiswa ha nyambo dza tshiofisi. Hu si na u pfuka mbetshelo dza khethekanyo thukhu ya (2), nyambo dzothe dzi fanela u lingana nahone dzi farwe u lingana.

- (5) Bodonyangaredzi ya Nyambo ya Afrika Tshipembe yo thomiwaho nga mulayosiŋwa wa lushaka i fanela u—
- (a) alusa, na u ita nyimele ya, u bveledzisa na u shumiswa ha—
- (i) nyambo dzoṭhe;
  - (ii) nyambo dza Khoi, Nama and San; na
  - (iii) luambo lwa zwiga; na
- (b) u alusa na u vhona uri hu ṭhonifhiwe—
- (i) nyambo dzoṭhe dzi shumiswaho nga zwitshavha zwa Afrika Tshipembe, hu tshi katelwa nyambo dza German, Greek, Gujarati, Hindi, Portuguese, Tamil, Telegu and Urdu; na
  - (ii) Arabic, Hebrew, Sanskrit na dziŋwe nyambo dzi shumiswaho kha vhurereli ha Afrika Tshipembe.

NDIMA YA 2

MULAYOTIBE WA PFANELO

Pfanelo

7. (1) Uno mulayotibe wa Pfanelo ndi wone thikho ya demokirasi kha Afrika Tshipembe. U tsireledza pfanelo dza vhathu vhothe kha shango lashi na u khwathisa ndeme ya demokirasi ya tshirunzi tsha vhuthu, ndinganelo na mbofholowo.
- (2) Muvhuso u fanela u thonifha, u tsireledza, u alusa na u fusha pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo dzi fanela u tevhedzela phungudzelo yo katelwaho kana yo ambiwaho kha khethekanyo ya 36, kana hunwe fhethu kha Mulayotibe.

Kushumisele

8. (1) Mulayotibe wa Pfanelo u shuma kha milayo yotha, nahone u vhotha vhusimamilayo, vhalanguli, vhulamukanyi na zwiimiswa zwa muvhuso.
- (2) Mbetshelo dza Mulayotibe wa Pfanelo dzi vhotha muthu wa mvelo kana tshiimiswa arali, nahone nga ndila ine, yo tea, dzi tshi dzhiela ntha vhuvha ha pfanelo na vhuvha ha mushumo muñwe na muñwe u randelwaho nga pfanelo.
- (3) Musi hu tshi shumiswa mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo kha muthu wa mvelo kana tshiimiswa zwi tshi ya nga mbetshelo thukhu ya (2), kotha—
  - (a) u itela u shumisa pfanelo i re kha Mulayotibe, i fanela u shumisa kana arali zwi tshi tode a i bveledzise, mulayo wa mvelo nga ndila ine mulayosiñwa a u nga do tendela u shuma ha pfanelo yeneyo; na
  - (b) u bveledza ndangulo ya mulayo wa mvelo u itela u ita mukano wa pfanelo, tenda mukano uyo u tshi anana na khethekanyo ya 36(1).

- (4) Tshiimiswa tsho tewa nga pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo nga ndila ine zwa tḱḱwa nga vhuvha ha pfanelo na vhuvha ha tshiimiswa.

Ndinganyiso

9. (1) Vhathu vhoṱhe vha a lingana phanḁa ha mulayo nahone vha na pfanelo dzi linganaho dza u tsireledzwa na mbuelo dza mulayo.
- (2) U lingana zwi katela u ḁiphiṁa nga pfanelo na mbofholowo lwo ḁalaho nahone nga ndila i linganaho. U alusa na u swikelela ndinganyiso, mulayosinṁwa na maṁwe maga o itelwaho u tsireledza na u khwiṁisa vhathu, kana zwigwada zwa vhathu, zwo khakhelwaho nga tshiṱalula a nga kha ḁi dzhiwa.
- (3) Muvhuso a u nga iti tshiṱalula tsho livhaho na tshi songo livhaho u tshi ṱalula muthu muṁwe na muṁwe nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi, hu tshi katelwa murafho, mbeu, vhuṱalulambeu, vhuimana, tshiimo tsha mbingano, vhubvo ha lushaka kana matshilisano, muvhala, lushaka lwa vhudzekani, vhukale, vuhole, vhurereli, luvalo, lutendo, mvelele, luambo na mabebo.
- (4) A hu na muthu ane a ḁo ṱalula muthu na muthihi nga ndila yo livhaho kana i songo livhaho nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwi tshi ya nga khethekanyo ṱhukhu ya (3). Mulayosinṁwa wa lushaka u fanela u itwa/thomiwa u itela u thivhela kana u iledza tshiṱalula tshi songo teaho.
- (5) Tshiṱalula nga tshiitisi tshithihi kana zwiitisi zwinzhi zwo tevhekanywaho kha khethekanyo ṱhukhu ya (3) a tsho ngo tea nga nḁa ha musi zwo vhonala uri tshiṱalula tsho tea.

Tshirunzi tsha vhuthu

10. Muṁwe na muṁwe u na tshirunzi na pfanelo ya uri tshirunzi tshawe tshi ṱhonifhiwe na u tsireledzwa.

Vhutshilo

11. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhutshilo.

Mbofholowo na tsireledzo ya muthu

12. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo na tsireledzo ya muthu, hu tshi khou katelwa pfanelo—
- (a) ya u sa hanelwa u vhofoholowa nga ndila i sa pfali kana hu si na tshiitisi tshi pfalaho;
  - (b) ya u sa valelwa hu si na tsengo;
  - (c) ya u vhofoholowa kha tshaka dzothe dza khakhathi dzi bvaho kha tshitshavha kana zwiñwe zwiko;
  - (d) ya u sa tambudzwa nga ndila ifhio na ifhio; na
  - (e) ya u sa farwa kana u kaidzwa lwa tshituhu, lu si lwa vhuthu kana lu nyadzisaho.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya thompho ya muvhili na muhumbulo, hu tshi katelwa pfanelo —
- (a) ya u dzhia tsheo dzi kwamaho mbebo;
  - (b) ya tsireledzo na u langa muvhili wawe; na
  - (c) ya u sa shumiswa kha ngudo dza zwa mishonga kana zwa sainthifiki a songo fha thendelo.

Vhupuli na u shumiswa nga u kombetshedzwa

13. A hu na muthu o teaho u itwa zwa vhupuli, na u kombetshedzwa u shuma.

Zwi kwamaho muthu ene muñe

14. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vha na zwi kwamaho ene muñe, zwi katelaho pfanelo ya u sa—
- (a) setshiwa kana u sa setshelwa haya hawe;
  - (b) setsheliwa haya hawe;
  - (c) dzhielwa zwithu zwawe; kana
  - (d) khakhiswa kha zwi kwamaho zwa vhudavhidzani hawe ene muñe.

Mbofholowo ya vhurereli, lutendo na kuhumbulele

15. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo kha zwa luvalo, vhurereli, muhumbulo, lutendo na kuhumbulele.
- (2) Zwa vhurereli zwi nga farelwa kha zwiimiswa zwa muvhuso kana zwiimiswa zwi tikedzwaho nga muvhuso, tenda—
- (a) zwenezwo zwa vhurereli zwa tevhedza ndaulo dzo itwaho nga maandalanga a muvhuso;
  - (b) zwenezwo zwa vhurereli zwa itwa nga ndila i linganaho; nahone
  - (c) muthu a zwi dzhenela o tou vhofholowa kana o tou zwi funa.
- (3) (a) Ino khethekanyo a i thivheli mulayosiñwa u dzhiela nṱha—
- (i) mbingano dzo itwaho nga fhasi ha sialala, kana vhurereli, mulayo wa muthu ene muñe kana wa muṱa; kana
  - (ii) sisiteme dza mulayo wa muthu ene muñe kana mulayo wa muṱa nga fhasi ha sialala, kana u tevhedzwa nga vhathu vha tevhedzaho zwa vhurereli honoho.
- (b) U dzhiela nṱha zwi tshi ya nga phara ya (a) zwi fanela u anana na ino khethekanyo na dziñwe mbetshelo dza Ndayotewa.

Mbofholowo ya u amba na u ita zwithu wo vhofholowa

16. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u vhofholowela u amba na u ita zwithu o vhofholowa, hu tshi katelwa—
- (a) mbofholowo ya zwa dzigurannḁa na zwiñwe zwirathisi;
  - (b) mbofholowo ya u ṱanganedza kana u fha mafhungo kana muhumbulo;
  - (c) mbofholowo ya zwa vhutsila; na
  - (d) zwa akademi na mbofholowo ya u ita ṱhoḁisiso ya sainthifiki.
- (2) Pfanelo i re kha khethekanyo ṱhukhu ya (1) a i kwami—

- (a) mazwifhi a tshi itelwa zwa nndwa;
- (b) zwa u ita khakhathi; kana
- (c) vengo lo disendekaho kha murafho, lushaka, mbeu kana
vhurereli, na zwine zwa huvhadza.

U kuvhangana, u gwalaba na u nkedza phethishini

17. Muñwe na muñwe u na pfanelo, ya uri nga mulalo nahone a songo
ditama zwithavhane, a ite khuvhangano, a ite misumbedzo, a
gwalabe na u netshedza phethishini.

Mbofholowo ya vhudibadekanyi

18. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya vhudibadekanyi.

Pfanelo dza zwa politiki

19. (1) Muñwe na muñwe o vhofholowa kha u nanga zwa politiki, hu
tshi katelwa pfanelo—
- (a) ya u vhumba dzangano la politiki;
  - (b) ya u dzhenela kha mishumo ya , kana u kunga mirado,
hu tshi itelwa dzangano la zwa politiki; na
  - (c) u ita fulo la zwa dzangano la politiki.
- (2) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya kha zwa
khetho dza nga misi dzo vhofholowaho, dzi pfadzaho dza
tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsha vhusimamilayo tsho
thomiwaho zwi tshi ya nga Ndayotewa.
- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe o aluwaho u na pfanelo—
- (a) ya u khetha kha khetho dza tshiimiswa tshinwe na
tshinwe tsha vhusimamilayo tsho thomiwaho zwi tshi
ya nga Ndayotewa, na u ita zwenezwo tshidzumbeni;
na
  - (b) u dzhenela khetho dza ofisi ya muvhuso nahone , arali
o khethiwa, u do dzhena kha vhuimo ha yeneyo ofisi.

Vhudzulapo

20. A hu na mudzulapo ane a do hanelwa u vha na vhudzulapo.

Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo

21. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya mbofholowo ya u tshimbila.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u bvela nnda ha Riphabuḽiki.
- (3) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u dzhena, a dzula huñwe na huñwe kha Riphabuḽiki.
- (4) Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo dza u vha na ḽiñwalo ḽa u tshimbila.

Mbofholowo ya zwa makwevho, mushumo na phrofesheni

22. Mudzulapo muñwe na muñwe u na pfanelo ya u ḽinangela zwa makwevho, mushumo na phrofesheni o vhofoholowa. U ita zwa makwevho, mushumo kana phrofesheni zwi nga langulwa nga mulayo.

Vhushaka kha zwa mishumo

23. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u farwa zwavhudi mushumoni.
- (2) Mushumi muñwe na muñwe u na pfanelo—
- (a) ya u vhumba kana u vha muraḽo wa dzangano ḽa vhashumi;
- (b) ya u dzhenela mishumo na mbekanyamushumo zwa dzangano ḽa vhashumi; na
- (c) ya u gwalaba.
- (3) Mutholi muñwe na muñwe u na pfanelo—
- (a) ya u vhumba na u dzhenela dzangano ḽa vhatholi na
- (b) ya u dzhenela kha mishumo na dzimbekanyamushumo zwa dzangano ḽa mutholi.
- (4) Dzangano ḽiñwe na ḽiñwe ḽa vhashumi na dzangano ḽiñwe na ḽiñwe ḽa vhatholi ḽi na pfanelo—
- (a) ya u ta kulangulele, mbekanyamushumo na mishumo;
- (b) ya u dzudzanya; na
- (c) ya u vhumba na u dzhenela dzangano.

- (5) Dzangano liṁwe na liṁwe la vhashumi, dzangano la vhatholi na mutholi vha na pfanelo dza u dzhenelela kha thendelanogute. Mulayosiṁwa wa lushaka u nga itiwa u itela u langula thendelanogute. Nga ndila ine uyo mulayosiṁwa wa do ita phungudzelo kha pfanelo ya ino ndima, phungudzelo i fanela u tevhedza khethekanyo ya 36(1).
- (6) Mulayosiṁwa wa lushaka u nga dzhiela nṱha nzudzanyo dza tsireledzo dza dzangano dzi re kha thendelanogute. Nga ndila ine mulayosiṁwa wa ita phungudzelo kha pfanelo ya ino Ndima, phungudzelo i fanela u anana na khethekanyo ya 36 (1).

Vhupo

24. Muthu muṁwe na muṁwe u na pfanelo—

- (a) ya u vha kha vhupo vhune ha sa vhaise mutakalo wawe; na
- (b) ya u vha kha vhupo ho tsireledzeaho, u itela mirafho ya zwino na i daho, nga kha milayosiṁwa na maga a pfadzaho ane—
  - (i) a thivhela tshikafhadzo na u tshinya mupo wa maṱakani;
  - (ii) a alusa zwa vhutsireledzamupo; na
  - (iii) u tsireledza mvelaphanda ya zwa maṱaka na zwiko zwa mupo hu tshi khou aluswa mvelaphanda ya zwa ikonomi na matshilisano zwi pfalaho.

Ndaka

25. (1) A hu na muthu a ne a do thivhelwa u vha na ndaka nga nṁda ha musi zwi tshi ya nga mulayo une wa angaredza, nahone a hu na mulayo une wa do tendela u thivhelwa u vha na ndaka nga ndila i sa pfali.
- (2) Ndaka i nga dzhiwa fhedzi zwi tshi ya nga mulayo une wa shumiswa lwa u angaredza—

- (a) hu tshi itelwa ndivho dza tshitshavha kana dzangalelo la tshitshavha nahone
  - (b) hu tshi do vha na ndiliso, mutengo wa hone na tshifhinga na ndila ya kubadelelwe zwi do tou tendelanwa na vha kwameaho kana zwo tshewa kana u tendelwa nga khothe.
- (3) Tshelede ya ndiliso na tshifhinga na ndila ya u badela zwi fanela u vha zwi tshi pfala nahone hu si vhe na tshiatalula, hu vhone ndingano vhukati ha dzangalelo la tshitshavha na dzangalelo la vha kwameaho, ho dzhielwa ntha nyimele dzothe dzo teaho, hu tshi katelwa—
- (a) zwine ndaka ya khou shumiselwa zwone;
  - (b) divhazwakale ya kuwanele na kushumisele kwa ndaka;
  - (c) ndeme ya maraga wa ndaka;
  - (d) tshikalo tsha vhubindudzi ha muvhuso na thikhedzelo kha u wana na khwiniso ya mbuelo kha yeneyo ndaka; na
  - (e) ndivho dza u dzhia ndaka yeneyo.
- (4) U itela ndivho dza ino khethekanyo—
- (a) dzangalelo la tshitshavha hu katelwa vhuḁiimiseli ha lushaka kha mbuedzedzo ya shango, na mbuedzedzo dzi disa u swikelela hu linganaho kha zwiko zwa mupo zwa Afrika Tshipembe; nahone
  - (b) ndaka a si mavu fhedzi.
- (5) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayosinwa na manwe maga a pfalaho, kha zwiko zwine zwa vha hone, u itela uri hu vhe na nyimele dzi konisaho vhadzulapo u swikelela mavu nga ndila i linganaho.
- (6) Muthu kana tshitshavha tshine vhuḁe hatsho ha mavu a ho ngo tsireledzwa lwa mulayo zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiatalula kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa Phalamennde, nga u wana vhuḁe vhu re mulayoni kana mbadelo yo teaho .

- (7) Muthu kana tshitshavha tsho dzhielwaho ndaka nga murahu ha la 19 Fulwi 1913 zwo itiswa nga milayo ya tshifhinga tsho fhelaho ya tshiṭalula nga muvhala kana zwiito o fanelwa, nga ndila yo vhetshelwaho nga Mulayo wa phalamennde, nga u ṇetshedzwa murahu ndaka yawe kana mbadelo yo teaho .
- (8) A hu na mbetshelo kha ino khethekanyo ine ya nga thivhela muvhuso kha u dzhia maga a mulayo kana maṇwe maga zwi tshi itelwa u wana mavu, maḍi na zwiṇwe zwi yelanaho na mbuedzedzo, u itela u tandulula masiandaitwa a tshifhinga tsho fhelaho a tshiṭalula, tenda u pambuwa kha mbetshelo dza ino khethekanyo dza vha dzi tshi ya nga mbetshelo ya khethekanyo ya 36(1).
- (9) Phalamennde i fanela u ita mulayosiṇwa wo ambiwaho kha khethekanyo ṭhukhu ya (6).

Vhudzulo

26. (1) Muṇwe na muṇwe u na pfanelo ya u swikelela vhudzulo ho teaho.
- (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na maṇwe maga, kha zwiko zwawo zwi re hone, u itela u tevhedza pfanelo ino.
- (3) A hu na ane a nga pandelwa e hayani hawe, kana u kwashelwa haya hawe, hu si na ndaela ya khothe yo itwaho nga murahu ha muso ho sedzwa nyimele dzoṭhe. A hu na mulayo une wa ḍo tendela u pandelwa hu sa pfali.

Ndondolamutakalo, zwiliwa, maḍi na tsireledzo ya vhathu

27. (1) Muṇwe na muṇwe u na pfanelo ya u swikelela—
  - (a) tshumelo dza ndondolamutakalo, hu tshi katelwa ndondolamutakalo ya mbebo;
  - (b) maḍi na zwiliwa zwo linganaho; na
  - (c) tsireledzo ya vhathu, hu tshi katelwa, arali vha sa koni u ḍilondola na vhaundiwa vhavho, thuso yo teaho ya u tshila.

- (2) Muvhuso u fanela u dzhia maga a mulayo na mañwe maga, kha zwiko zwawo zwine wa vha nazwo, u itela u swikelela pfanelo hedzi dzothe.
- (3) A hu na ane a do hanelwa dzilafho la zwa mushonga la shishi.

Vhana

28. (1) Nwana muñwe na muñwe u na pfanelo—
- (a) ya dzina na u vha murafo wa lushaka a tshi tou bebwa;
  - (b) ya ndondolo mutani kana ndondolo ya mubebi wawe, kana inwe ndondolo yo teaho arali o bviswa kha muta we a bebwa khawo;
  - (c) ya zwiliwa zwa pfushi, vhudzulo, ndondolo ya mutakalo ya ndeme na tshumelo dza vhathu;
  - (d) ya u tsireledzwa kha u sa farwa zwavhufo, u litshedzelwa, u tambudzwa kana u nyadziswa;
  - (e) ya u tsireledzwa kha u shuma mishumo ya u vha tambudza;
  - (f) ya uri vha sa todee kana vha sa tendelwe u shuma mishumo kana u netshedza tshumelo—
    - (i) dzi songo teaho muthu wa vhukale ha nwana onoyo; kana
    - (ii) dzine dza vhea vhutshilo, pfunzo, muvhili kana muhumbulo wa mutakalo kana muyani, fulufhelo kana mvelaphanda ya vhutshilo mulingoni;
  - (g) ya u sa fariwa nga ndani ha musu u mu fara hu lone liga la u fhedza, hune, nga ntha ha pfanelo dzine vhana vha dhiphina ngadzo nga fhasi ha khethekanyo dza 12 na 35, nwana a nga farwa fhedzi lwa tshifhinga tsho pfufhifhalesaho, nahone u na pfanelo ya—
    - (i) u dzudzwa thungo ha vhathu vho farwaho vha ntha ha minwaha ya 18; na
    - (ii) u farwa nga ndila, nahone kha nyimele, ine ya dzhiela ntha vhukale ha nwana;

- (h) ya u vha na ramilayo o tholwaho nga muvhuso, hu tshi khou badela wone muvhuso, kha kutshimbilele kwa khothe dzi kwamaho n'wana, u itela arali hu tshi nga vha na vhulamukanyi vhu si havhudi; na
  - (i) ya u sa shumiswa kha khudano dza muthu o dītamaho, nahone ya u tsiredzwa musi hu na khudano ya vhathu vho dītamaho.
- (2) Nwana madzangalelo awe ndi one a ndemesa kha mafhungo mañwe na mañwe a kwamaho n'wana.
- (3) Kha khethekanyo ino "n'wana" zwi amba muthu a re na miñwaha ya fhasi ha 18.

Pfunzo

29. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo—
- (a) ya pfunzo ya ndeme, hu tshi katelwa pfunzo ya ndeme ya vhaaluwa; na
  - (b) ya u isa pfunzo phanda, ine muvhuso, nga kha maga a pfadzaho, u fanela u ita uri i vhe hone nahone i swikelelee.
- (2) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u wana pfunzo nga luambo lwa tshiofisi kana nyambo dzine muthu ene muñe a tou dīnangela kha zwiimiswa zwa pfunzo zwa muvhuso hune yeneyo pfunzo ya nga konadzea zwi pfalaho. U itela u vhona uri hu na u swikelelea nahone mulayo u khou shumisa ino pfanelo, muvhuso u fanela u dzhiela n̄tha n̄dila dzoṱhe dzi pfalaho dza zwa pfunzo, hu tshi katelwa zwiimiswa zwa luambo luthihi, hu tshi dzhielwa n̄tha—
- (a) ndinganyiso;
  - (b) u konadzea; na
  - (c) ṱhodea ya u tandulula mvelelo dza milayo na maitele a tshiṱalula tsha muvhala kha tshifhinga tsho fhelaho.
- (3) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u thoma zwiimiswa zwa pfunzo a tshi khou shumisa tshelede yawe kha u zwi londola, zwine zwiimiswa zwenezwo—

- (a) zwa sa ṭalule muthu zwo sedza murafho;
  - (b) zwo ḍinwalisa kha muvhuso; nahone
  - (c) zwi fare maimo ane a sa vhe fhasi ha zwiimo zwa zwiimiswa zwa pfunzo zwa muvhuso.
- (4) Khethekanyo ṭhukhu ya (3) a i thivheli muvhuso kha u lambedza zwiimiswa zwa pfunzo zwo ḍiimisaho.

Luambo na mvelele

30. Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u shumisa na u dzhenela Vhutshilo ha mvelele ine ene muñe a tou nanga, fhedzi a hu tendelwi muthu u tevhedza pfanelo hedzi nga nḍila i sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

Zwitshavha zwa mvelele, vhurereli na luambo

31. (1) Vhathu vhane vha wela kha zwitshavha zwa mvelele, vhurereli kana luambo vha nga si thivhelwe u shumisa ino pfanelo, hu ḍi nga na vhañwe-vho vhane vha vha mirado ya tshitshavha—
- (a) kha u ḍiphiña nga mvelele yavho, u ita zwa vhurereli havho na u shumisa luambo lwavho; na
  - (b) u vhumba, u dzhenela na u khwaṯhisa zwa mvelele, vhurereli na zwa luambo na zwiñwe zwiimiswa kha tshitshavha.
- (2) Pfanelo dzi re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a dzi faneli u tevhedzwa nga nḍila i sa ananiho na mbetshelo ya Mulayotibe wa Pfanelo.

U swikelela mafhungo

32. (1) Muñwe na muñwe u na pfanelo ya u kona u swikelela—
- (a) mafhungo mañwe na mañwe a muvhuso; na
  - (b) mafhungo mañwe na mañwe a re na muñwe muthu ane a ṭodea kha u tevhedza na u tsireledza pfanelo dziñwe na dziñwe.

- (2) Mulayosiṅwa wa Lushaka u fanela u itiwa u itela uri pfanelo ino i kone u shuma zwavhuḍi, nahone i vhe na mbetshelo ya maga a pfalaho a u fhelisa muhwalo wa ndaulo na masheleni.

Maitele a ndaulo kwayo

33. (1) Muṅwe na muṅwe u na pfanelo ya u dzhia ḵiga ḵi re mulayoni kha zwa ndaulo, nga ṅḵila i pfalaho nahone o tevhedza kuitele ku pfalaho.
- (2) Muṅwe na muṅwe ane pfanelo dzawe dzo pfukiwa nga ndaulo u na pfanelo ya uri a fhiwe mbuno dzo itisaho nahone dzo tou ṅwaliwa.
- (3) Mulayo wa Lushaka u fanela u itwa uri pfanelo dzino dzi shume zwavhuḍi, nahone u fanela u—
- (a) vhea ḵa uri kuitele kwa ndaulo ku ṭolwe nga khothe kana, hune zwa vha zwo tea, zwi ṭolwe nga komiti i sa dzhiho sia kana muthu o ḍiimisaho;
- (b) vhea mushumo kha muvhuso uri u ite uri pfanelo dzi re kha khethekanyo ṭhukhu dza (1) na (2) dzi shume zwavhuḍi; nahone
- (c) u ṭuṭuwedze ndaulo yavhuḍi.

U swikelela khothe

34. Muṅwe na muṅwe u na pfanelo ya uri a hanedze nahone zwi tshi ḍo kona u tou tandululwa hu tshi khou shumiswa mulayo tsho ya dzhiwa nga ṅḵila i sa dzhiho sia khothe kana, arali zwo tea, zwa itwa nga komiti i sa dzhiho sia kana inwe foramu kana muthu o tou ḍiimisaho nga eṭhe.

Vhathu vho fariwaho, vho valelwaho na vhane vha khou pomokwa

35. (1) Muṅwe na muṅwe o farwaho a tshi khou humbulelwa u vha o ita vhukhakhhi u na pfanelo—
- (a) ya u fhumula;
- (b) ya u vhudzwa nga u ṭavhanya —

- (i) nga ha pfanelo ya u dīfhumulela; na
- (ii) nga ha masiandoitwa a u sa fhumula;
- (c) ya u sa kombetshedzwa u dībula kana u tenda hune ha dō shumiswa sa vhuṭanzi ha u vhona mulandu muthu onoyo;
- (d) ya u iswa khothe nga u ṭavhanya nga ndila i konadzeaho nahone i pfalaho, fhedzi hu si nga murahu ha—
  - (i) iri dza 48 musi o farwa; kana
  - (ii) mafhelo a dūvha ḷa u thoma ḷa khothe nga murahu ha iri dza 48, arali iri dza 48 dzi tshi fhela nga nṇa ha khothe kana nga dūvha ḷine a si ḷa khothe yo dowealeho;
- (e) ya uri kha dūvha ḷa u ya khothe ḷa u thoma nga murahu ha musi o farwa, a hweswe mulandu kana a vhudzwe mbuno malugana na u bvela phanda na u valelwa, kana u vulwa; na
- (f) ya u vulwa arali dzangalelo ḷa vhulamukanyi ḷi tshi mu tendala, zwi tshi dō bva na kha nyimele dzi pfalaho.
- (2) Muṇwe na muṇwe o farwaho, hu tshi katelwa mufariwa o gwevhiwaho, u na pfanelo—
  - (a) ya u vhudzwa nga u ṭavhanya uri ndi ngani o fariwa;
  - (b) ya u nanga, na u vhonana na, ramulayo, na uri a vhudziwe nga ha pfanelo ino nga u ṭavhanya;
  - (c) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso hu tshi khou shuma tshelede ya wone muvhuso, u itela u vhona arali hu tshi nga vha na u sa tshimbila zwavhudi ha zwa vhulamukanyi, nahone a vhudzwe nga u ṭavhanya;
  - (d) u hanedza lu re mulayoni malugana na u farwa hawe nahone zwi tshi khou iwa khothe, arali u farwa hu siho mulayoni, a vhofhololwe;
  - (e) kha nyimele dza u valelwa dzine dza anana na tshirunzi tsha muthu, hu tshi katelwa u shumisa na mbetshelo, hu tshi khou badela muvhuso, vhudzulo vhu fushaho,

- zwiliwa, matheriala a u vhala na dzilafho la mushonga;
na
- (f) ya vhudavhidzani, na u dalelwa nga—
    - (i) mufarisi wawe;
    - (ii) shaka;
    - (iii) muletshedzi wa zwa vhurereli we a tou nanga; na
    - (iv) dokotela we a tou nanga.
  - (3) Muhwelelwa muñwe na muñwe u na pfanelo ya tsengo kwayo, ine ya katela pfanelo ya—
    - (a) u vhudzwa mulandu nga vhudalo uri a kone u fhindula;
    - (b) u wana tshifhinga tsho linganaho na u wana tshomedzo dzo linganaho uri a kone u diimelela;
    - (c) ya tsengo kha khothe yo dowealeho;
    - (d) ya uri tsengo i thome nahone i fhele i songo lengiswa nga ndila i sa pfali;
    - (e) ya u vha hone tsengoni;
    - (f) ya u nanga, na u imeleliwa nga, ramulayo, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tavhanya;
    - (g) ya u vha na ramulayo o tholwaho nga muvhuso nahone hu tshi khou badela muvhuso, u itela arali hu nga vha na u sa tshimbila zwavhudi ha vhulamukanyi, nahone a vhudziwe nga ha ino pfanelo nga u tavhanya;
    - (h) ya u dzhiiwa a si na mulandu, ya u difhumulela, na ya u sa nea vhuṭanzi tsengoni;
      - (i) ya u tanziela na u hanedza vhuṭanzi;
      - (j) ya u sa kombetshedzwa u fha vhuṭanzi ha u diwanisa mulandu;
    - (k) ya u sengiswa nga luambo lune ene muhwelelwa a lu pfesesa kana, arali izwo zwi sa konadzei, a tou dologelwa kha luambo lonolo lune a lu kona;
    - (l) ya u sa vhone mulandu wa zwiito kana u khakha nga fhasi ha mulayo kana mulayo wa lushaka kana dzitshaka kha vhukhakhi ho iteaho mulayo u sa athu u vha hone;

- (m) ya u sa sengiselwa nyito kana vhukhakhi he a vhuya a badekanywa naho kana he a vhuya a wanwa mulandu khaho;
- (n) ya u wana tshigwevho tshi sa vhaiesiho arali tshigwevho tsho randelwaho tsha mulandu wawe tsho shandukiswa vhukati ha tshifhinga tsha musi a tshi khakha na tshifhinga tsha musi a tshi gwevhiwa; na
- (o) u wana aphili, kana u sedzuluswa nga, kotho khulwane.
- (4) Musi ino khethekanyo i tshi toda uri muthu a fhiwe mafhungo, mafhungo eneo a fanela u vha e kha luambo lune a lu pfesesa.
- (5) Vhuxanzi ho wanwaho nga ndila ine ya pfukekanya pfanelo inwe na inwe ya Mulayotibe wa Pfanelo vhu tea u sa shumiswa arali vhu tshi do ita uri hu si vhe na tsengo kwayo kana arali vhu tshi do ita uri vhulamukanyi vhu sa tshimbile zwavhudi.

Phungudzelo ya pfanelo

36. (1) Pfanelo kha Mulayotibe wa Pfanelo dzi fhungudzwa zwi tshi ya nga mulayo u shumiswaho lwa u angaredza nga ndila ine u fhungudza honoho ha vha hu pfadzaho nahone hu tshi tangananedzea zwi khagala na kha tshitshavha tsha demokirasi yo disendekaho kha tshirunzi tsha muthu, ndinganelo na mbofholowo, hu tshi dzhielwa ntha zwithu zwinzhi zwo teaho, hu tshi katelwa—
- (a) lushaka lwa pfanelo;
  - (b) ndeme ya ndivho ya phungudzelo;
  - (c) lushaka na vhuhulwane ha phungudzelo;
  - (d) vhushaka vhukati ha phungudzelo na ndivho; na
  - (e) ndila dzi sa thivhelesiho u swikelela ndivho.
- (2) Nga nda ha musi hu na mbetshelo kha khethekanyo thukhu ya (1) kana kha mbetshelo inwe na inwe ya Ndayotewa, a hu na mulayo une wa fhungudza pfanelo inwe na inwe i re kha Mulayotibe wa Pfanelo.

Tshiimo tsha shishi

37. (1) Tshiimo tsha shishi tshi ðivhadzwa fhedzi zwi tshi ya nga Mulayo wa Phalamennde, nahone fhedzi, musi—
- (a) Vhutshilo ha lushaka vhu kha u shushedzwa nga nndwa, u govhelwa, u dzhiwa ha muvhuso nga ðinwe shango, mufhirifhiri, zwiwo zwa mupo kana zwinwe zwiimo zwa shishi kha tshitshavha; na
  - (b) u ðivhadzwa hohu hu na ndeme u itela u vhuedzedza mulalo na vhudziki.
- (2) U ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, na mulayo muñwe na muñwe une wa nga itwa kana nyito ine ya nga dzhiwa zwi tshi itiswa nga honoho u ðivhadzwa, hu thoma u shuma fhedzi—
- (a) tshifhinga tshi ðaho; na
  - (b) lwa maðuvha a sa fhiri 21 u bva ðuvha ða u ðivhadzwa, nga nndani ha musi Buthano ða Lushaka ðo ri hu bvelwe phanda. Buthano ða lushaka ði nga engedza tshiimo tsha shishi lwa minwedzi i sa fhiriho miraru. U engedzwa ha u thoma ha tshiimo tsha shishi hu fanela u vha nga tsheo yo dzhiwaho nga vouthu nnzhi dza u tikedza dza mirado ya Buthano. U engedza tshiimo tsha shishi huñwe na huiñwe hu fanela u itwa nga tsheo yo dzhiwaho ine ya vha na vouthu dza 60 dza mirado ya Buthano. Tsheo zwi tshi ya nga ino phara i dzhiwa fhedzi hu tshi tevhelwa nyambedzano ya Buthano.
- (3) Khothe inwe na inwe i re na vhukoni i nga dzhia tsheo malugana na u tea ha—
- (a) u ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi;
  - (b) u engedzwa ha tshiimo tsha shishi; kana
  - (c) mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho, kana ðiga ðo dzhiwaho, zwi tshi itiswa nga u ðivhadzwa ha tshiimo tsha shishi.

- (4) Mulayo muñwe na muñwe wo phasiswaho zwi tshi itiswa nga u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi u nga bviswa kha Mulayotibe wa Pfanelo fhedzi nga ndila ine—
- (a) u bviswa hu todega fhedzi nga tshiimo tsha shishi; na
  - (b) mulayo—
    - (i) u tshi tevhedza vhuñifhinduleli ha Riphabuñiki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka u shumaho kha zwiimo zwa shishi;
    - (ii) u tshi tevhedza khethekanyo ñhukhu ya (5); na
    - (iii) u anñadzwa kha Gazete ya Muvhuso nga u ñavhanya arali zwi tshi konadzea nga murahu ha musi u tshi itwa.
- (5) A hu na Mulayo wa Phalamennde une wa tendela u ñivhadzwa ha tshiimo tsha shishi, nahone a hu na mulayosiñwa wo itwaho kana ñinwe ñiga ño dzhiiwaho zwi tshi itiswa nga u vhewa, ñine ña tendela—
- (a) u tsireledza muvhuso, kana muthu muñwe na muñwe, malugana na nyito inwe na inwe i re nñga ha mulayo;
  - (b) u bviswa hufhio na hufhio kha ino khethekanyo; kana
  - (c) u bviswa hufhio na hufhio kha khethekanyo yo bulwaho kha khoñomu ya 1 ya Thebuñu ya Pfanelo dzi sa Bvisiwi, nga ndila yo sumbedzwaho nga thungo ha khethekanyo kha khoñomu ya 3 ya Thebuñu.

Thebuḽu ya Pfanelo dzi sa Bviseiho

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsireledzwa u swika ngafhi
9	Ndinganyiso	Malugana na tshiṭalula tshi songo ḁaho tshi itiswaho nga murafho, muvhala, lushaka kana vhubvo ha vhatu, mbeu, vhurereli kana luambo.
10	Tshirunzi tsha muthu	Tshoṭhe
11	Vhutshilo	Tshoṭhe
12	Mbofholowo na tsireledzo ya muthu	Malugana na khethekanyo ṭhukhu dza (1)(d) na (e) na (2)(c).
13	Vhupuli, u shuma nga u kombetshedzwa na	Malugana na vhupuli na vhushumeli
28	Vhana	Malugana na: <ul style="list-style-type: none"> - Khethekanyo ṭhukhu ya (1)(d) na (e); - Pfanelo dzi re kha phara ṭhukhu dza (i) na (ii) dza khethekanyo ṭhukhu ya (1)(g); na - Khethekanyo ṭhukhu ya 1(i) malugana na vhana vha miṇwaha ya 15 na vhaṭuku.

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya khethekanyo	3 Uri pfanelo yo tsireledzwa u swika ngafhi
35	Vhathu vho farwaho, vho valelwaho na vho hwelelwaho	<p>Malugana na:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Khethekanyo tshukhu ya (1)(a), (b) na (c) na (2)(d); - Pfanelo dzi re kha pharagirafu dza (a) u swika kha (o) dza khethekanyo tshukhu ya (3), hu sa katelwi pharagirafu ya (d) - Khethekanyo tshukhu ya (4); na - Khethekanyo tshukhu ya (5) <p>malugana na u sia nda vhuṭanzi arali vhuṭanzi u tṭanganedza uvho vhuṭanzi zwi tshi ḑo khakhisa u tshimbila zwavhuḑi ha tsengo.</p>

- (6) Musi muthu o fariwa ha sa vhe na tsengo zwo itiswa nga u bviswa ha pfanelo zwi itiswaho nga u vhewa ha tshiimo tsha shishi, maitele a tevhelaho a fanela u tevhedzwa—
- Mualuwa ane a vha muraḑo wa muṭa kana khonani ya mufariwa u fanela u kwamiwa nga u tṭavhanya, nahone a vhudziwe uri mukene o fariwa.
  - Nḑivhadzo i fanela u anḑadzwa kha Gazete ya Muvhuso wa Lushaka hu sa athu u fhela maḑuvha maṭanu muthu uyo o farwa, hu bulwe dzina la mufariwa na fhethu he a valelwa hone, hu bulwe liga la shishi zwi tshi ya nga zwe muthu uyo a farelwa.
  - Mufariwa u fanela u tendelwa u nanga, na u dalelwa nga tshifhinga tshi pfalaho nga, dokotela wa dzilafho.
  - Mufariwa u fanela u tendelwa a nanga, na u daleliwa nga tshifhinga tshiṇwe na tshiṇwe tshi pfalaho nga, ramulayo wawe.
  - Khothe i fanela u sedzulusa u farwa ha muthu nga u tṭavhanya nga hune zwa konadzea ngaho arali zwi tshi

konadzea, fhedzi hu si nga murahu ha maḍuvha a 10 nga murahu ha datumu ye muthu a farwa ngayo, nahone khothe i fanela u vula mufariwa nga nḍani ha musu zwi tshi ṭodea uri u farwa uho hu ḍi ya phanda u itela uri hu vhe na mulalo na vhudziki.

- (f) Mufariwa a songo vulwaho zwi tshi ya nga tseḍzuluso ya fhasi ha pharagirafu ya (e), kana a songo vulwaho zwi tshi ya nga tseḍzuluso ya fhasi ha ino pharagirafu, a nga humbela khothe uri i dovhe i sedzuluse hafhu u farwa nga tshifhinga tshiḱwe na tshiḱwe nga murahu ha maḍuvha a u bva kha a tseḍzuluso yo no itwaho, nahone khothe i fanela u bvisa mufariwa nga nḍani ha musu zwi tshi kha ḍi ṭodea uri hu bvelwe phanda na u farwa hu tshi itelwa mulalo na vhudziki.
  - (g) Mufariwa u fanela u tendelwa u ya kha khothe ḱwe na ḱwe ene muḱe hu tshi dzhielwa ḱha u farwa hawe, hune ha ḍo to ḱmelwa nga ramulayo kha khothe yeneyo, khathihi na u sumbedza uri u farwa hoho hu songo tsha ya phanda.
  - (h) Muvhuso u fanela u ḱetshedza mbuno dzo ḱwalwaho kha khothe u sumbedza uri u farwa ha muthu uyo hu fanela u ya phanda, nahone u fhe mufariwa khophi i re na mbuno phanda ha maḍuvha mavhili a musu khothe i tshi sedzulusa uho u farwa.
- (7) Arali khothe ya vula mufariwa, muthu uyo ha nga fariwi hafhu a tshi farelwa wonoyo mulandu nga nḍani ha musu muvhuso wo thoma wa sumbedza khothe zwivhuya zwa uri muthu uyo a farwe hafhu.
- (8) Khethekanyo ṭhukhu dza (6) na (7) a dzi shumiswi kha vhathu vhane vha sa vhe vhadzulapo vha Afrika Tshipembe nahone vho farwaho zwo itiswa nga khudano ya mashango a dzitshaka. Vhuimoni ha zwenezwo, muvhuso u fanela u tevhedza zwiṭandadi zwi vhoḱhaho Riphabuḱiki nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka wa zwa vhuthu malugana na u farwa ha onoyo muthu.

U shumiswa ha pfanelo

38. Muñwe na muñwe o bulwaho kha ino khethekanyo u na pfanelo dza u kwama khothe i re na vhukoni, a sumbedza uri Mulayotibe wa Pfanelo wo pfukiwa kana u khomboni, nahone khothe i nga mu thusa nga ndila yo teaho, hu tshi katelwa na u bulwa ha dzenedzo pfanelo. Vhathu vhane vha nga ya khothe ndi havha—
- (a) muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo laawe ene muñe;
  - (b) muñwe na muñwe ane a khou zwi ita o imela muñwe muthu ane ha koni u diitela;
  - (c) muñwe na muñwe ane a khou zwi ita e muraḁo wa, kana dzangalelo la, tshigwada kana kilaḁi ya vhathu;
  - (d) muñwe na muñwe ane a khou itela dzangalelo la tshitshavha; na
  - (e) dzangano line la khou ita lo imela miraḁo ya lo.

Thalutshedzo

39. (1) Musi hu tshi talutshedzwa Mulayotibe wa Pfanelo, khothe, komiti kana foramu—
- (a) I fanela u tuṭuwedza ndeme dzi tikedzaho tshitshavha tsha demokirasi nahone zwi khagala lwo ditikaho nga ndeme ya vhuthu, ndinganelo na mbofholowo;
  - (b) I fanela u dzhiela nṭha mulayo wa dzitshaka; na
  - (c) I nga dzhiela nṭha mulayo wa shangoḁavha.
- (2) Musi hu tshi talutshedzwa mulayosinwa, na musu hu tshi bveledzwa mulayo wo ḁowealeho kana mulayo wa sialala, khothe inwe na inwe, komiti kana foramu i fanela u tuṭuwedza muya, u sumbedza ndivho ya Mulayotibe wa Pfanelo.
- (3) Mulayotibe wa Pfanelo a u haneli u vha hone ha dziñwe pfanelo kana mbofholowo dzine dza dzhielwa nṭha kana dzi netshedzwaho nga mulayo wo ḁowealeho, mulayo wa sialala kana mulayosinwa, nga ndila ine dza anana na Mulayotibe.

ZWIIMISWA ZWINE ZWA NGA KWAMIWA MALUGANA NA PFANELO DZAVHO DZA VHUTHU

1. Ofisi ya Mutsireledzi wa Tshitshavha

Ofisi ya Mutsireledzi wa Tshitshavha ndivho dzayo ndi u fusha mushumo wa ndayotewa u itela u khwaṭhisa demokirasi nga u ita tsedzuluso malugana na khumbulelo ya u sa shuma zwavhuḍi ha zwiimiswa zwa Muvhuso, u leludza kuthasululele kwa phambano, u vhiga na u ita themendelo dza uri hu itwe mini kha u tandulula thaidzo na u alusa nḍivho nga ha mushumo na vhuḍifhinduleli ha Mutsireledzi wa Tshitshavha.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Ḑiresi ya fhethu:	175 Lunnon Street Hillcrest Office Park Pretoria 0083
Ḑiresi ya poso:	Private Bag X677 Pretoria 0001
Nomboro ya luṭingo:	012 366 7000
Nomboro ya luṭingo lwa mahala:	0800 11 20 40
Nomboro ya fakisi:	012 362 3473 / 086 575 3292
Ḑiresi ya imeili:	customerservice@pprotect.org registration2@pprotect.org.za
Webusaiti:	www.pprotect.org

2. Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe

Khomishini ya Pfanelo dza Vhuthu ya Afrika Tshipembe ndi tshiimiswa tsha lushaka tsho thomiwaho hu tshi khou itelwa u khwaṭhisa demokirasi ya ndayotewa nga kha u tuṭuwedza na u tsiredza pfanelo dza vhathu nga u thusa musi hu na u kandekanywa ha idzo pfanelo, u sedzulusa na u ṭhaṭhuvha kutevhedzelwe kwa pfanelo dza vhathu, u ita uri hu divhiwe nga ha pfanelo dza vhathu na kha zwa u funza na u gudisa vhathu nga pfanelo dza vhathu.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Diresi ya fhethu:	Braampark Forum 3, 33 Hoofd Street Braamfontein Johannesburg
Diresi ya poso:	Private Bag X2700 Houghton Johannesburg 2041
Nomboro ya luṭingo:	011 877 3600
Nomboro ya fakisi:	011 403 6621
Diresi ya imeili:	info@sahrc.org.za complaints@sahrc.org.za
Webusaithi:	www.sahrc.org.za

3. Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Zwitshavha zwa Mvelele, Vhurereli na Luambo

Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Zwitshavha zwa Mvelele, Vhurereli na Luambo ndivho dzayo ndi u thuthwedza na u bveledzisa Mulalo, vhumama, vhuthu, u kondolela na vhuthihi ha lushaka vhukati ha zwiimiswa zwa mvelele, vhurereli na luambo.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Diresi ya fhethu:	Braampark Forum 4, 33 Hoofd Street Braamfontein Johannesburg
Diresi ya poso:	Private Bag X 90 000 Houghton 2041
Nomboro ya luthingo:	011 537 7631
Nomboro ya fakisi:	011 880 3495 / 086 660 8986
Diresi ya imeili:	chairperson@crlcommission.org.za ceo@crlcommission.org.za info@crlcommission.org.za complaints@crlcommission.org.za
Webusaithi:	www.crlcommission.org.za

4. Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu

Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu yo itelwa u tuxuwedza na u thonifha u lingana ha mbeu na u vhona uri hu swikelelwe u lingana ha mbeu ya tshinnani na tshifumakadzini kha sekithara dzothe dza zwitshavha. Khomishini ya Ndinganyiso ya Mbeu i shumela uri hu vhe na tshitshavha tsho vhofholowaho kha zwa tshitalula tsha mbeu na u tsireledzwa hufhio na hufhio, zwine izwi zwi ita uri vhathu vha vhe na tshikhala tsha u vhona vhukoni na ndeme yavho, hu songo sedzwa murafho, kilasi, mbeu, vhurereli, lushaka lwa vhudzekani, vuhole kana vhupo.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Diresi ya fhethu:	Constitution Hill Women's Jail East Wing 2 Kotze Street Braamfontein Johannesburg
Diresi ya poso:	P.O Box 32175 Braamfontein 2017
Nomboro ya lusingo:	011 403 7182
Nomboro ya fakisi:	011 403 7188
Diresi ya imeili:	cgeinfo@cge.org.za
Webusaithi:	www.cge.org.za

5. Ofisi ya Khomishini ya Tshumelo dza Muvhuso

Ofisi ya Khomishini ya Tshumelo dza Muvhuso i newa mushumo wayo nga khethekanyo dza vhu 195 na 196 dza Ndayotewa. Khomishini yo hweswa mushumo na u maandafhadzwa uri, kha vhunzhi ha mishumo, i ite tsedzuluso, i lavhelese, na u tola kudzulele na ndaulo ya Tshumelo ya Muvhuso.

Mushumo uyu u katela-vho na u sedzulusa zwo swikelelwaho, kana u kundelwa ha mbekanyamushumo dza Muvhuso. Khomishini ya Tshumelo dza Muvhuso i na mushumo wa u tuxuwedza maga ane a do ita uri hu vhe na kushumele kwavhudi kha Muvhuso na u tuxuwedza mvumbo na milayo ya ndaulo ya muvhuso sa zwe zwa sumbedzwa kha Ndayotewa, kha tshumelo yotxe ya Muvhuso.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Diresi ya fhethu:	Commission House Cnr Hamilton & Ziervogel Streets Pretoria
Diresi ya poso:	Private Bag X121 Pretoria 0083
Nomboro ya lutingo:	012 352 1000
Nomboro ya fakisi:	012 325 8382
Diresi ya imeili:	info@opsc.gov.za
Webusaithi:	www.psc.gov.za

6. Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa

Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa u na Davhi la: Mveledziso ya Ndayotewa. Ndivho ya ili Davhi ndi u tutuwedza, u khwinisa, na u bveledzisa Ndayotewa, pfanelo dza vhuthu na demokirasi ya u kona u dzhenelela yo imela muvhuso.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Diresi ya fhethu:	329 Pretorius Street (c/o Pretorius & Sisulu Streets) First Floor, Momentum Building Pretoria
Diresi ya poso:	Private Bag X81 Pretoria 0001
Nomboro ya lutingo:	012 315 1111
Diresi ya imeili:	constitutionalrights@justice.gov.za
Webusaithi:	www.justice.gov.za

7. Thuso ya Mulayo Afrika Tshipembe

Thuso ya Mulayo Afrika Tshipembe ndi tshiimiswa tsho imaho nga tsho the tsho itelwaho ndivho ya u fha thuso ya mulayo kana u ita uri thuso ya mulayo i vhe hone kha vhathu vha shaesaho lune vha sa vhe na tshelede. Tshumelo ine ya nkedzwa i badelwa nga Muvhuso, sa zwo sumbedzwaho kha Ndayotewa na milayosiniwa yo teaho zwi itaho uri hu tevhedzwe pfanelo ya u kona u imelelwa lwa mulayo ho badela Muvhuso.

Zwidodombedzwa zwa vhukwamani

Uri vha kone u divha ofisi ya tsinisa navho kha dzingu ya Thuso ya Mulayo Afrika Tshipembe, Senthara ya vhulamukanyi kana sathelaithi, vha kwama ofisi ya Thuso ya Mulayo Afrika Tshipembe kha zwidodombedzwa zwi tevhelaho:

Diresi ya fhethu: 29 De Beer Street
Braamfontein
Johannesburg
2017

Diresi ya poso: Private Bag X76
Braamfontein
2017

Nomboro ya luŋingo: 011 877 2000

Nomboro ya luŋingo ya mahala: 0800 110 110

Nomboro ya fakisi: 011 877 2222

Diresi ya imeili: Communications2@legal-aid.co.za

Webusaithi: www.legal-aid.co.za

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Department of Justice and Constitutional Development

Tel: 012 315 1111

Private Bag X81, Pretoria, 0001

constitutionalrights@justice.gov.za

www.justice.gov.za